

УДК 061.2:271.2](091)(045)

Сапелкіна З. П.,

канд. істор.наук, доцент, доцент кафедри соціології та суспільних дисциплін АПСВТ

Культуротворча діяльність Імператорського Православного Палестинського Товариства

У статті досліджені причини появи та подальшого функціонування спеціалізованих установ, що обумовили російську присутність у Святій Землі та на Близькому Сході в якості духовного, освітнього та культурного провідника для православного населення. Особлива увага приділена діяльності Імператорського Православного Палестинського Товариства, організації, яка не лише сприяла паломництву в Святу Землю, а займалася науковим палестинознавством, просвітницькою роботою та гуманітарною співпрацею з країнами біблейського регіону.

Ключові слова: Духовна місія, Імператорське Православне Палестинське Товариство, паломництво, Свята Земля.

Сьогодні, мабуть, як ніколи, перед усіма соціальними інституціями (державою, церквою, сім'єю) постає завдання задати суспільно бажаний напрям розвитку людського буття. Особлива роль у реалізації цієї мети належить релігії, духовний зміст якої визначається не лише вірою, а й конкретними справами.

Серед багатьох громадських організацій в сучасній Росії є одна, що вирізняється характером діяльності, складом, і, головне, своєю історією. Це Імператорське Православне Палестинське Товариство (ІПТТ), створене ще у 1882 році. Не дивлячись на назву, це – світська, а не церковна організація, хоча члени Російської Православної Церкви (як клір, так і світські особи) також брали і беруть участь у його роботі.

Згідно Статуту, на дане Товариство покладалися такі основні функції, як організація цивілізованого паломництва у Святу Землю; допомога і підтримка православ'ю на Близькому Сході, видавнича діяльність як засіб пропагування знань про святі місця християнства, та науково-дослідна з вивчення історії Палестини та біблійної археології.

Увага до діяльності Товариства була прикута фактично з часу його започаткування, тому одразу почали з'являтися публікації, присвячені різним аспектам його роботи. Одним із перших науковців, що став всебічно їх висвітлювати, став Олексій Опанасович Дмитрієвський, видатний російський літургіст, візантіст, церковно-політичний діяч, член-кореспондент Імператорської Академії наук. Зважаючи на те, що у 1907–1918 рр. він обіймав посаду Вченого секретаря ІПТТ, то займаючись розбором і дослідженням архівів Російської Духовної місії та Імператорського Православного Палестинського Товариства, мав змогу публікувати звіти, літописи, некрологи та нариси про діяльність представників Росії на Сході, при чому деякі його дослідження виконані з такою ретельністю, що до цих пір не мають собі рівних. Відтак саме ці матеріали є цінним джерелом для вивчення російської присутності в Палестині. На особливу увагу заслуговує фундаментальна праця з історії Товариства, заснована на архівних даних «Імператорське Православне Палестинське Товариство і його діяльність за минулу чверть століття (1882–1907)», опублікована за участю Дмитрієвського у Санкт-Петербурзі 1907 року. До 25-ліття Імператорського Православного Палестинського Товариства вчений опублікував в збірці праць Київської духовної академії статтю «Російські навчально-виховні, благодійні і гостьові установи в Палестині та Сирії». А у 1918 р. він завершує «Нарис життя і діяльності архімандрита Леоніда Кавеліна, третього начальника Російської Духовної місії в Єрусалимі, і його наукові праці по вивченню православного Сходу» [7].

Серйозну наукову роботу з розвідок діяльності Товариства провадять і сучасні російські дослідники (К. Юзбашян, М. Лісовий та ін.), в ряді праць яких розкриваються аспекти діяльності Товариства на різних етапах його розвитку, в тому числі сучасному [2, 3, 8].

Мета даної статті на прикладі діяльності конкретної громадської організації показати можливості співпраці держави і церкви задля духовного збагачення суспільства.

Включно до середини XIX століття подорожі на Схід для паломників Російської імперії були складними, адже Палестина належала тоді Оттоманській Порті. В цей час російських паломників в Святій Землі налічувалося не більше 400 осіб на рік. Католицька ж церква вела активну місіонерську діяльність в Близькосхідному регіоні, облаштовуючи храми та монастирі. Відтак справою честі для російського уряду стало питання зі спрощення перешкод для здійснення паломництва своїх підданих та з надання посиленої допомоги місцевому православному населенню. І першим реальним кроком на цьому шляху став 1847 рік, коли Святейший Синод Російської Церкви послав у Святу Землю Духовну місію, завдання якої полягало в представництві Російської Православної Церкви при Святейших Східних Патріархіях у справі сприяння активізації православ'я та в наданні допомоги паломникам. Начальником Місії був призначений архімандрит Порфирій Успенський.

Другим кроком для спрощення подорожей богомольців стало створення у 1856 р. Російського Товариства Пароплавства і Торгівлі з керівництвом у Петербурзі та головною портовою базою в Одесі.

Наступні кроки здійснювалися з метою централізації управління будівництвом і експлуатацією паломницьких дворів Палестини (так званих подвір'їв). Для цього 23 березня 1859 р. в Санкт-Петербурзі був створений Палестинський комітет, очолюваний братом імператора — Великим князем Костянтином Миколайовичем. Олександр II наказав відпустити на потреби Комітету 500 тис. крб. з Державного казначейства, з боку ж Церкви був запроваджений щорічний «вербний», або «палестинський» збір. За 5 років існування Палестинського комітету в його касу надійшло 295.550 крб. 69 коп., що в середньому становило 59 тис. крб. на рік. Використовувалися і інші види добровільних пожертв, на які будувалися для паломників приміщення, що почали функціонувати в Палестині з 1864 р. [1].

Після 6 років існування Палестинський комітет був скасований, а на зміну була створена нова структура — Палестинська комісія, що перебувала безпосередньо при Міністерстві закордонних справ, однак остання слабо справлялася з покладеними на неї завданнями. Значно більших успіхів досягла Духовна місія, що при своїх скромних коштах надавала підтримку місцевому православному населенню і паломникам, всіляко сприяючи відкриттю дитячих шкіл та будівництву лікарень.

Керівник Російської Духовної місії в Єрусалимі архімандрит Антонін Капустін зміцнив становище Місії в Палестині та зміг створити нормальні умови для перебування російських прочан у Святій Землі. Для цього він почав скуповувати земельні ділянки, не дивлячись на те, що придбання земель в Палестині було пов'язане з неабиякими труднощами: в імперії Османа не визнавалися юридичні особи і купити землю можна було лише на ім'я фізичних, за виключенням іноземців. Неоціниму допомогу отцеві Антоніну в придбанні земель надав православний місцевий житель Яків Халебі. Таким чином, поступово стараннями архімандрита Антоніна зводяться монастирі, храми та притулки для паломників.

Духовна місія активно підтримувала і археологічні дослідження: у 1883 році росіянами були проведені розкопки біля храму Гробу Господня, внаслідок чого був відкритий залишок стіни древнього Єрусалиму з порогом Судних брам, через які вели на страту Спасителя [1].

Врешті спадкоємцем Духовної місії, Палестинського комітету і Палестинської комісії стає Палестинське Православне Товариство, яке повністю узяло на себе організацію паломницьких подорожей та турботу про прочан з різних губерній Російської імперії. Ініціатором створення Товариства виступив відомий російський палестинознавець, чиновник міністерства фінансів В. Н. Хітрово. Оскільки для Хітрово питання присутності на Близькому Сході було ключовим для російської зовнішньої політики, то поступово причіниками В.Н. Хітрово ставали люди, приближені до царської родини: колишній викладач Закону Божого Великого князя Сергія протоіерей Іоан Різдвяний, вихователь Великих князів — генерал-

ад'ютант Дмитро Арсен'єв, граф Е.В. Путятін та ін., які і запропонували князю Сергію очолити Палестинське Товариство. Проте останній довго вагався і погодився на пропозицію тільки після особистої поїздки у Святу Землю. Тісний контакт з очільником Російської Духовної місії в Єрусалимі архімандритом Антоніном сприяв особистому зацікавленню Сергія Олександровича до проблем «російської Палестини». По приїзду на батьківщину князь очолює Православне Палестинське Товариство, головою якого пробує 23 роки, до кінця свого життя.

Статутні завдання Товариства (сприяння паломництву в Святу Землю, наукове палестинознавство і гуманітарна співпраця з країнами біблійського регіону) потребували коштів. Одним з головних джерел фінансування Палестинського Товариства залишався «вербний» збір. Окрім цього матеріальну підтримку Товариству надавала царська сім'я, не випадково воно отримало почесне найменування Імператорське. На початку ХХ століття Імператорське Палестинське Православне Товариство нараховувало близько 5 тисяч членів, а допомогою Товариства в Палестині щорік користувалися до 10 тисяч осіб. Завдяки його активності і зусиллям російських дипломатичних кіл в Палестині, вдалося придбати декілька десятків земельних ділянок, будівель, заснувати монастирі, які служили цілям Товариства, хоча як і раніше Палестинське Товариство не могло здійснювати купівлю офіційним шляхом, тому купчі оформлялися на підставних осіб.

На російські гроші будувалися лікарні, відкривалися школи для православних арабів, де серед інших дисциплін викладалася і російська мова. Кількість шкіл постійно зростала: у 1900-му році їх налічувалося 70; у 1904-му році — 87 з 10.000 учнями; у 1907-му році — 101 з 10.594 учнями, серед яких були хлопчики і дівчатка. Для обслуговування шкіл Палестинське Товариство мало в своєму розпорядженні чоловічий інтернат в Назареті, заснований в 1886-му році за зразком російських вчительських семінарій, і жіночу семінарію в Беш-Джилі, засновану в 1890-му році. Окрім учителів арабів, частиною викладацького персоналу були росіяни. Спочатку школи відкривалися лише в Палестині, в межах юрисдикції Єрусалимського Патріарха, але згодом ієрархія Антіохійського Патріархату звернулася до Палестинського Товариства з проханням узяти під свою опіку і школи в Сирії та в Лівані.

У 1913 році через російську лікарню і 6 амбулаторій в Палестині пройшли 115.093 потребуючих медичної допомоги: паломників та місцевих арабських жителів [5].

Імператорське Палестинське Православне Товариство увійшло до угоди із залізничними товариствами та з Російським Товариством Пароплавства і Торгівлі про зниження плати за проїзні квитки для тих, хто мав намір відвідати Святу Землю. Були запроваджені особливі паломницькі книжки, які давали право на проїзд туди і в зворотному напрямі за пільговим тарифом. От як згадує своє паломництво в Святу Землю протоієрей Фоменко: «Товариство значно здешевило витрати для подорожі до святих місць Сходу, випустивши за зменшеними цінами «паломницькі книжки» для мандрівників I, II і III класів. Книжки ці видаються терміном на рік. Ціна з Києва, наприклад, у 3-му класі всього 38 крб. 50 коп. туди і назад. Сідаючи на пароплав в Одесі або Севастополі, наш паломник тепер має змогу дешево добратися до самої Яффи. На пароплаві він почуватися як вдома, оскільки капітанам дана інструкція не утискати паломників у відправленні богослужінь. Тепер на російському судні протягом дня чути або читання акафістів, або спів священних пісень. Це християнська заслуга Палестинського Товариства, що влаштувало також великі будинки для паломників у Святому Граді. Це так звані «палестинські споруди», при яких є чайні, їдальні, читальні і навіть російські лазні. Вже біля берега Яффи нашого недосвідченого паломника чекають каваси Палестинського Товариства, це переважно чорногорці, що знають і турецьку, і російську мови. Вони взірць послужливості, порядності і уважності» [4].

В кінці ХІХ ст. російське подвір'я в Єрусалимі могло дати притулок 2 000 паломникам, воно мало багато служб — пральню, комору для речей, цистерни дощової води для пиття. У подальшому подвір'я було розширено, з'явилася хлібопекарня, водопідігрів, їдальня і лазня. Послуги мешканцям подвір'їв диференціювалися за трьома розрядами. Нижчий призначався для людей малозабезпечених, відтак плата була символічна. Повне утримання коштувало лише 13 копійок на день, сюди входила оплата помешкання, обід з двох блюд і гаряча

вода для чаю. Послуги I і II розрядів коштували відповідно 4 і 2 карбованці, тому ними користалася більш заможна публіка.

Згодом подібні подвір'я з'явилися у Назареті і Хайфі. При подвір'ях були провідники, які супроводжували, а в разі необхідності і охороняли паломників. Тут щодня влаштовувалися релігійно-етичні читання, організовувався продаж ікон і недорогих книжок (винятково релігійного змісту), при чому видання цього роду літератури також здійснювало ІППТ.

Богомольці Російської імперії разом з місцевими жителями широко користувалися лікувальними закладами Товариства. У Єрусалимі, Назареті, Віфлеємі, Бейт-Джалі з'явилися амбулаторії з безкоштовною видачею ліків. Число тих, хто пройшли тут амбулаторне лікування доходило до 60 000 осіб за рік. У Єрусалимі функціонував російський госпіталь (заснований в 1862-1863 рр.) на 40 ліжок з безкоштовним лікуванням і утриманням [8].

Наукова спадщина Палестинського Товариства представлена у 63 випусках «Православної Палестинської збірки», що виходила у 1881-1917 рр. Основний зміст цієї бібліотеки склали матеріали, в яких описані близькосхідні християнські святині грецькою, слов'янською, грузинською та латинською мовами. У виданнях брали участь найбільші вчені і спеціалісти того часу.

Навіть після вбивства Великого князя Сергія у 1905 році діяльність Товариства не перервалася, вона продовжувалася під патронатом його дружини Великої княгині Єлизавети Федорівни. Про розвиток паломництва засвідчує той факт, що в 1914 році тільки на Паску до Палестини прибуло шість тисяч паломників, а в рік приходило по десять тисяч осіб [7].

Перша світова війна перервала на злеті російський гуманітарний прорив на Близький Схід. 28 вересня 1914 р. російські школи в Сирії і Лівані були закриті турецькою владою, а педагогічний персонал розпущений та висланий з країни.

Після революції 1917 року завдяки авторитету членів Товариства – відомих в Росії учених – вдалося зберегти його існування, але лише в одному виді діяльності – науковому. Товариство стало іменуватися «Російським Палестинським Товариством», його періодичне видання «Православна Палестинська збірка» стала називатися просто «Палестинською збіркою». У ній публікувалися статті по історії Близького Сходу, Середземномор'я, арабського світу. При Хрущові російська власність на Близькому Сході була продана державі Ізраїль.

Лише у 1992 році Президія Верховної Ради Російської Федерації повернула Товариству його історичну назву, а Уряду було доручено прийняти заходи по відновленню його традиційної діяльності, поверненню прав і майна.

В Єрусалимі залишилось багато будівель, що належали Товариству, які виділяються навіть зовнішнім виглядом, на їх фасадах розміщена емблема Імператорського Православного Палестинського Товариства – монограма імені Христа – хризма, і слова пророка Ісайї: «Не умолкну ради Сиона, и ради Иерусалима не успокоюсь» (Ис.62:1), що являються девізом Товариства.

У 2008 році Сергієве подвір'я в Єрусалимі було повернуте Росії, але на сьогодні проблема повернення власності ще залишається актуальною.

Окрім традиційної діяльності з організації паломництва, Товариство не залишається осторонь добродійної, скажімо, за ініціативою ІППТ в квітні 2013 року в Москві було організовано збір гуманітарної допомоги для сирійського народу.

Товариство продовжує жити повнокровним науковим життям, об'єднуючи вчених, що займаються історією релігії і культури Палестини та народів Близького Сходу. Щорік за сприяння Товариства проходять наукові конгреси, зокрема відбулися конференції, присвячені 200-річчю з дня народження Великої княгині Єлизавети Федорівни, 100-річчю з дня загибелі Великого князя Сергія Олександровича, великомученикові і цілителеві Пантелеймону, дуже цікавими виявилися матеріали конференції «Паломництво в історії Росії». За допомогою Російської Духовної місії і Російського посольства в ізраїльському університеті Скопус вдалося організувати конференцію про роль Єрусалиму в російській культурі, в якій брали участь фахівці з Росії, Ізраїлю та Палестини.

Значущим етапом в розвитку Товариства стала його реєстрація в Міжнародному комітеті при ООН як неурядової організації з соціально-економічних питань.

Таким чином, з середини XIX ст. до Першої світової війни відбувався активний розвиток паломництва в Російській імперії, що підтримувався на державному рівні. Масові подорожі богомольців стали можливими завдяки великому значенню православ'я як ідеології в Російській імперії та геополітичним інтересам російської верхівки. Проте, створене в той час Імператорське Православне Палестинське Товариство задовольняло, в першу чергу, духовні потреби віруючих. Сьогодні, як і колись, Імператорське Православне Палестинське Товариство відродило традиційну діяльність і продовжує виконувати велику суспільну місію по пропагуванню і поширенню загально християнських цінностей.

Література:

1. Императорское Православное Палестинское Общество: традиции и современность: Интервью с Ярославом Николаевичем Щаповым, председателем Императорского Православного Палестинского Общества. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.russk.ru/st.php?idar=16080>
2. Лисовой Н.Н. Императорское Православное Палестинское Общество: XIX – XX – XXI вв. / Н.Н. Лисовой // Отечественная история. – 2007. – №1. – С. 3-22.
3. Лисовой Н.Н. Императорское Православное Палестинское Общество: русский след на Святой Земле / Н.Н. Лисовой // Церковь и время. – 2004. – № 2. – С. 147-177.
4. Мельник В. И. Князь-мученик Сергей Александрович / В.И. Мельник. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://palomnic.org/sz_sr/personalii/kn_serg/4/
5. Протоиерей Александр Трубников. Ближний Восток — колыбель Православия. Православная Русь на Ближнем Востоке / Протоиерей Александр Трубников // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://palomnic.org/ippo/h/3/>
6. Россия в Святой Земле: Документы и материалы / Сост., предисл. Н.Н.Лисовой. — Т. 1. — М.: Международные отношения, 2000. — 744 с.
7. Русское духовное и политическое присутствие в Святой Земле и на Ближнем Востоке в XIX — начале XX вв. — М.: Индрик, 2006. — 510 с.
8. Юзбашян К.Н. Палестинское общество. Страницы истории / К.Н. Юзбашян // Исторический вестник. — 2000. — №6 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dereh.com/rci/russia/russia_29_1.html

Сапелкина З.П., канд. истор. наук, доцент кафедры социологии и общественных дисциплин АТСОТ
Культуротворческая деятельность Императорского Православного Палестинского Общества. В статье исследованы причины появления и последующего функционирования специализированных учреждений, которые обусловили русское присутствие в Святой Земле и на Ближнем Востоке в качестве духовного, образовательного и культурного проводника для православного населения. Особенное внимание уделено деятельности Императорского Православного Палестинского Общества, организации, которая не только содействовала паломничеству в Святую Землю, но и занималась научным палестиноведением, просветительской работой и гуманитарным сотрудничеством со странами библейского региона.

Ключевые слова: Духовная миссия, Императорское Православное Палестинское Общество, паломничество, Святая Земля.

Sapielkina Z.P., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Chair of Sociology and Social Science Disciplines of Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Culture-activities of the Imperial Orthodox Palestinian Society. The article examines the origin and development of specialized institutions that caused the Russian presence in the Holy Land and the Middle East as a spiritual, educational and cultural guarantor for the Orthodox population. The special attention is paid to the activity of Imperial Orthodox Palestinian Society as an organization, which didn't only assist the pilgrimage into the Holy Land but also studied Palestina society and had, educational and humanitarian cooperation with the countries of biblical region.

Key words: Spiritual Mission, Imperial Orthodox Palestinian Society, Pilgrimage, Holy Land.